

A hō‘ea ka huaka‘i a Kamiki mā i **Ka‘ū Kuehulepo**, ‘o ka hele akula nō a **Kamā‘oa**, kahi o ke **kawa lele** kaulana o laila. Iā lākou nō a hō‘ea, e **kanikani pihe** ana ‘o kai, a ‘o ia kā Kamiki o ka nīnau ‘ana aku iā Kamā‘oa, “‘Eā, he aha ho‘i kēia kanikani pihe ‘ana mai?” Pane akula ‘o Kamā‘oa, “‘O **Kaumaea** akula kēlā, ‘o ke ali‘i nui o Ka‘ū a puni, lāua me kāna kaikamahine kā‘e‘a‘e‘a i ka lele kawa ‘o **Wai‘ōma‘oalelekoa‘e**, ‘o ka lua ‘ole ho‘i o Ka‘ū.” He mea ho‘i kēia i ulu a‘e ai ka hoihoi o Kamiki mā e hele e hui pū. I ka hō‘ea ‘ana o Kamiki mā, he kāhāhā mai ho‘i kau, ‘oiai ho‘i, he kawa ia i ‘ike mua ‘ole ‘ia, he kawa wai ‘ole. ‘O ua kawa wai ‘ole nei, he lepo. No laila, he lele i ke kawa a ke ki‘owai lepo o lalo.

I ka wā o lākou i pi‘i aku ai i uka i kahi o ke aloali‘i o Kaumaea, e **pū‘ulu‘ulu** ana kānaka: kāne, wahine, a keiki. E like me ka lōina ho‘okipa mau, ho‘olale ‘ia nā ‘ā‘īpu‘upu‘u e ho‘omākaukau i ka papa ‘aina: kālua ‘ia ka pua‘a a mama ‘ia nō ho‘i ka ‘awa. I ka wā i mākaukau ai, ua hui pū kama‘āina me ka malihini. I ka hui pū ‘ana, e ‘i‘ini ana ‘o Kamā‘oa, e lilo ‘o Kamiki mā he kāne na Wai‘ōma‘o no ka nui o ka ‘ike a me ka ikaika—‘o ka ‘ōlelo pa‘a nō na‘e a Kaumaea kāna i kānalua ai: ‘o ka mea ho‘i e eo ai ‘o Wai‘ōma‘o i ke kawa lele ‘o Kaumaea.

No ke ake o Kamiki mā e lei i ka ha‘aheo o ka ‘āina, ua ‘imi ‘ia nā ki‘ina e pa‘a ai ka ho‘okūkū, me ka mana‘olana pū nō ho‘i e eo ‘o Wai‘ōma‘o iā ia, ka mea e pāpahi ana i ka inoa ha‘aheo: ke koa‘e noho lua o ke kawa lele ‘o Kaumaea, a ‘o ka u‘i ‘ili lahilahi pehi pua ‘ilima i ke kula nopu i ka lā o lalo. Ua ho‘omaka ka ‘aha le‘ale‘a ma ka lele ‘ana o ka papa mua—‘o nā kamali‘i. ‘O ka lua o nā papa, ‘o nā ‘ōpio. ‘O ke kolu o nā papa, ‘o nā kānaka u‘i; a ma ua papa nei ‘o Wai‘ōma‘o a me nā ‘ōlohe mākaukau. E like me nā lōina o ka lele kawa ‘ana, ‘o ke kāne e eo ai ke kaikamahine ali‘i he ‘ekolu manawa, e lilo ke kaikamahine ali‘i he wahine ho‘āo nāna; a inā ho‘i he wahine, e lilo ke kaikamahine ali‘i he aikāne nāna.

I ka wā i ‘ike ‘ia ai ka hō‘ailona o ka ho‘omaka ‘ana, ne‘e akula ka po‘e a ka lepo **nonolu**—e hume ana nā keiki kāne i ka malo **puakai**, a ua mio a pa‘a ka pā‘ū mai luna mai o **Uēkahuna** a ka hope **hualala** o **Kīlauea**. Kūkala ‘ia ka loina, a na Wai‘ōma‘o lāua me Kamiki lāua ‘o Maka‘iole ka lele mua—a ‘o nā mea ‘ē a‘e, e ho‘omanawanui ana ma hope. Ua lele aku nō nā ‘ao‘ao ‘elua me ka **palamimo** i hiki; a i ka hopena, ‘o ko **Kona Kai ‘Ōpua** kai lei i ka ha‘aheo, a ‘ī akula ‘o Kaumaea, “Ua lilo ‘olua e nā keiki malihini kānaka u‘i i punahele na‘u a i mea nui i mua o ku‘u aloali‘i e like me ka ‘ōlelo a‘u i ho‘opa‘a ai ‘a‘ohe mea nāna e wehe, pale, a kū‘ē. Ua lilo ho‘i ku‘u kaikamahine i wahine na ‘olua a ‘o nā mea a pau a ‘olua e makemake ai, no ‘olua ia, no ‘olua ka leo e ho‘olohe ‘ia ai e nā kānaka a pau ma ke ‘ano he mau pūkaua no ko‘u aloali‘i a iā ‘olua ka ho‘oponopono ‘ana o nā ahupua‘a, nā ‘okana, a me nā kalana ‘āina o ka noho ‘ana o nā haku ‘āina a pau a me nā konohiki, ma lalo aku ia o kā ‘olua ho‘omalua ‘ana a no‘u ho‘i, e noho aku nō au me ka ho‘olohe ‘ana i kā ‘olua mau ‘ōlelo a pau e kauoha mai ai.”

No ke kō ‘ole o ka huaka‘i ho‘oponopono ‘āina a Kauluhenuihihikoloiuka, ke kupuna āiwaiwa o lāua e noho ana i ka ‘iu o **Hualālai**, ho‘omanawanui ‘ia ka pili ‘ana me Wai‘ōma‘o a kō ka huaka‘i—‘o ia kā Kamiki i ‘ōlelo ai penei, “E ke ali‘i ē, e ola mau loa ‘oe a ‘o kēia mana‘o o ke ali‘i e pono e kali aia a puni ‘o Hawai‘i a ho‘okō ‘ia ka ‘ōlelo kauoha pa‘a loa a ke kupuna wahine āiwaiwa o māua a ‘o ia paha ka wā e ho‘oponopono ‘ia ai kēia mana‘o o ke ali‘i a me ke kaikamahine ali‘i.”

I ka ‘ike ‘ana o Kaumaea lāua ‘o Wai‘ōma‘o i nā palena o ka pili ‘ana, ‘āpono ‘ia akula, me ka ‘ae ‘ana o Kamiki me Maka‘iole, ‘a‘ole e pili hou me kekahi ma ka huaka‘i, ‘oi ai, ua pau ka wā kuakahi iā Wai‘ōma‘o nei, "Ke ho‘oku‘u aku nei au iā ‘olua e hele me ka maika‘i me ku‘u kauoha pa‘a na‘e iā ‘olua no ka mālama ‘ana i ka maluhia o ko ‘olua kino na‘u ho‘okahi a e like

nō ho‘i me kā ‘olua ‘ōlelo kauoha ia‘u, pēlā nō ho‘i au e mālama ai i ka ipu huli a ka ‘aumakua me ka ‘ae ‘ole aku i kekahi ‘eu e ho‘okāpeke i ke po‘i a hui hou kākou."

"O ko ‘olua mau ihu, ua noa ia i ka ‘ohana a me nā po‘e a pau ke honi, akā, ‘o ka i‘a kapu a ke konohiki ‘āina, ua kapu ia na ke kia‘i loko, na ka haku nona ka **mākāhā**."

I ka ‘āpono ‘ana, **pū‘ili** ‘o Wai‘ōma‘o iā lāua ma ka ‘ā‘ī; a no ka **ho‘oka‘ulua** ‘ana o ka po‘e o Ka‘ū iā lāua nei, ‘imi ‘ia akula nā ‘ōlohe hou aku o Ka‘ū no lāua e ho‘opāpā ai. Hō‘ea nō a mua o **Kaholokūāiwa** lāua ‘o kāna hānai ‘ihi kapu ‘o **Wai‘ōhinukapuiwikauikaua** a ‘ike akula ‘o **Kāhilipali** ma kāna **papa kahuna** no lāua. Iā ia e nānā ana, ‘ike akula i ka wahine i po‘ohina nona nā maka **okōko** ‘ena‘ena i like me ka lapalapa o ke ahi. ‘O ua wahine nei āna i ‘ike aku ai, ‘o Kauluhenuihihikoloiuka nō ia. Pēlā nō ho‘i i ‘ike ai ‘o Kāhilipali i ke āiwaiwa o ua mau keiki ‘ōpio nei. I ka ho‘okokoke ‘ana o nā keiki, heahea ‘ia, “E kipa ma kauhale e nā keiki, he wahi ‘ai nō ko ka hale, he wahi mo‘opua‘a nō e ‘ai iho ai, a he a‘a ‘awa nō e **mūkikī** ai, a he wahi nō e **lōli‘i** iho ai a kīko‘oko‘o a mohala nā ‘au i ka paepae lomilomi." ‘O ka ‘ae akula nō ho‘i ia o Kamiki mā a kipa akula i ka hale o Kāhilipali, ke kahuna.

E like me ka loina ma‘amaui, pule ‘ia akula ke kānaenaē mea‘ai, a ‘o ka ho‘omaka koke akula nō ia o ka ‘ai, a inu, a iho maila ka ‘ona o ka ‘awa kau lā‘au o Puna e ho‘oheno ana:

Mūkikī wai a lelehuna a ka manu
‘O ka ‘awa ‘ililena i ka uka ‘o Kalī‘u
‘O ka manu ‘āha‘iha‘i lau ‘awa o Puna
Māpunapuna mai ana kō aloha i o‘u nei
Ho‘olā‘au mai ana ia‘u moe

No ka nui o ka ‘ona o ka ‘awa, hā‘ule ‘o Kā hilipali a me Maka‘iole; a ‘o Kamiki ho‘i, ho‘onoenoē li‘ili‘i wale nō.

